

Rood noch oranje

De sociale strijd van de Nederlandse marinematroos, 1870-1914

Door Johan van de Worp
Franeker (Van Wijnen) 2022
240 blz.

ISBN 9789051946147
€ 25,-

In *Rood noch oranje*, de studie waarop hij eerder dit jaar promoveerde aan de Universiteit Leiden, beschrijft Johan van de Worp op boeiende wijze de emancipatiestrijd van marinematrozen rond de vorige eeuwwisseling. Het boek opent met de onrust bij de marineleiding die uitbrak nadat Pieter Jelles Troelstra op 12 november 1918 in een redevoering de revolutie aankondigde. Officieren vreesden dat de in 1897 opgerichte Matrozenbond door de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) werd beïnvloed. De SDAP stond voor klassenstrijd en antimilitarisme. Van de Worp laat zien dat deze angst begrijpelijk, maar ook onterecht was. Er bestond weliswaar veel ontevredenheid binnen de vloot, maar de strijd van de matrozen was niet politiek van aard maar gericht op erkenning, lotsverbetering en meer inspraak.

Van de Worp plaatst deze sociale geschiedenis in de context van de transformatie die de marine in de tweede helft 19e eeuw doormaakte. Nieuwe technologie veranderde de schepen van zeil naar stoom en van hout naar ijzer. Dit vereiste meer specialisatie en dus beter opgeleid personeel. Tevens ontstonden politieke organisaties en vakvereni-

gingen waardoor de samenleving democratischer werd. Voor een autoritaire organisatie als de Koninklijke Marine leverde dit de uitdaging op zich hieraan aan te passen.

Werving en opleiding

Het boek bestaat uit drie delen: de metamorfose van de Koninklijke Marine, de strijd voor lotsverbetering en polarisatie en confrontatie op de vloot.

Na een eerste hoofdstuk met een beknopt overzicht van de marine-geschiedenis van de 19e eeuw, behandelt het tweede hoofdstuk de werving en opleiding van matrozen. In eerste instantie waren niet de technologische vernieuwingen, maar werving de reden om voor matrozen een opleidingsstelsel op te zetten. De marine kende geen dienstplicht en in de jaren 20 en 30 was de koopvaardij een meer aantrekkelijke werkgever. Toch zou het lang duren voordat de opleiding van matrozen systematisch vorm zou krijgen. De marine was inefficiënt georganiseerd en opleidingen kostten veel geld. Bovendien hadden in 1855 enkele welgestelde burgers in Leiden al een Kweekschool voor de Zeevaart opgericht om arme en verwaarloosde kinderen uit de lagere standen te

helpen. Op deze Kweekschool werden jongens van dertien tot zeventien jaar voorbereid op een loopbaan bij de marine. Hoewel dit instituut van onmisbare waarde zou blijken te zijn, waren hervormingen nodig om in voldoende personeel te voorzien. Onder leiding van minister Taalman Kip werd de soldij verhoogd, werd in 1876 een eerste en een jaar later een tweede opleidingschip ingericht en werden in 1879 de lijfstraffen volledig afgeschaft. De Kweekschool bleef als voorportaal bestaan en geïntegreerd met de opleidingsschepen leverde dit een gestaag groeiend aantal bevaren matrozen op. Inmiddels werd ook duidelijk dat zeemanschap niet langer voldoende was. Vooruitgang op het gebied van artillerie en militaire vaardigheden werden belangrijker en dit betekende dat de matroos ook in intellectuele, fysieke en mentale zin moest worden gevormd. Stijgende scholingsgraad bleek echter ook een voedingsbodemp voor onvrede. De nieuwe matrozen waren weliswaar minder onbeschaafd en ruw, maar ook weinig militair. Deze heertjes botsten bij aankomst op de vloot met het traditioneel geschoolde kader.

Bond voor Minder Marine-Personeel

In het tweede deel gaat Van de Worp nader in op de wijze waarop matrozen door middel van bonden hun lot trachtten te verbeteren. Vanaf 1871 ontstonden er vakorganisaties. Binnen de marine verenigden de officieren en machinisten zich als eersten en in 1897 werd de Matrozenbond opgericht. Deze bond maakte gebruik van verzoekschriften, het samenwerken met andere vakorganisaties en het publiceren van misstanden via het bondsorgaan Het Anker. Ze streefden naar een verbetering van het traktement, het

weduwen- en wezenpensioen, rechtspositie en kiesrecht en vroegen aandacht voor de alcoholproblematiek. De auteur laat uitgebreid zien hoe de Bond door middel van onder meer een brochure en circulaire de kinderwerving, ofwel 'zielverkooprij', een van de grootste sociale mistanden bij de marine, onder de aandacht van maatschappelijke organisaties, scholen en politici bracht. De Bond weet zo bescheiden successen te boeken. Zo wordt in 1906 een proeftijd van een maand ingevoerd en voert de marine een 'tegenzinregeling' in. Deze hield in dat matrozen om ontslag mochten verzoeken. Op deze wijze hoopte de marine te voorkomen dat matrozen lichamelijke klachten simuleerden om zo ontslag te forceren. De regeling pakte overigens ongunstig uit omdat veel meer matrozen dan voorzien er gebruik van bleken te maken. Een belangrijke succesfactor was de hoge organisatiegraad. In 1904 was 71 procent van de matrozen bij de Bond aangesloten en in 1908 gingen de bonden van de matrozen, mariniers en stokers op in één Bond voor Minder Marine-Personeel.

Bonden en gevestigde orde

Van de Worp focust in het derde deel op de confrontatie tussen de bonden en de gevestigde orde. Met name minister van Marine Ellis (1903-1905) stond bekend als een 'socialistenvreter'. Overigens plaatst Van de Worp de keuze van minister-president Abraham Kuyper voor Ellis in de context van een repressief regeringsbeleid, waarin bijvoorbeeld hard wordt opgetreden tegen de spoorwegstaking van 1903. Meerdere officieren hebben wel degelijk begrip voor de grieven van matrozen en gezaghebbende officieren zoals Van Rossum en Thierens publiceren

hierover in landelijke tijdschriften. Het grote pijnpunt is echter dat veel acties worden gezien als een inbreuk op de militaire discipline en indruisen tegen de 'dienst'. Van de Worp beschrijft dit als de vaderlijke rol van de marineleiding die tijdens de moderne, meer zakelijke verhoudingen niet meer door de matrozen zo wordt geaccepteerd. Hoewel de auteur vooral de noodzaak van militaire discipline noemt, komt uit zijn beschrijving toch duidelijk naar voren dat de marineleiding vreest dat de bonden de gezagsverhoudingen in de scheepsorganisatie dreigen aan te tasten.

Deze angst is niet onbegrijpelijk. Het zijn vooral de socialisten die de klachten van de matrozen in het parlement laten horen. Veel bestuursleden, de administrateur van de Bond en de redacteur van het bondsblad zijn lid van de SDAP. Toch laat Van de Worp overtuigend zien dat de Matrozenbond en de SDAP afstand van elkaar houden. De genoemde kaderleden vervullen als 'functiestapelaars' een brugfunctie doordat ze zowel SDAP-bestuurder als bondsbestuurder zijn. Een constructie die overigens alleen mogelijk is doordat ze niet meer in dienst zijn van de marine en daardoor meer vrijheid genieten. Tegelijkertijd is slechts een gering aantal matrozen lid van de SDAP en staan zij vanwege hun veelvuldige verblijf buitengaats vaak te boek als wanbetaler en is hun betrokkenheid gering. Toch wordt ook in Indië SDAP-literatuur verkocht en leveren geldinzamelacties aan boord van schepen soms enkele honderden guldens op. Het antimilitarisme leverde voor de matrozen een moreel dilemma op. Het was hun te doen om erkenning en lotsverbetering, niet om het aantasten van gezags-

verhoudingen, politiek of revolutie. Daarmee weerlegt Van de Worp de stelling van oud-marineofficier en historicus J.C. Mollema dat het hart van de schepelingen was verschoten 'van oranje naar rose en rood'. Het weigeren van versnaperingen op de verjaardagen van het Koninklijk Huis was niet meer dan een middel om hun doel te bereiken.

Van de Worp maakt helder en begrijpelijk hoe dit tot confrontaties leidde. Allereerst confrontatie met de marineleiding. In 1902 wordt het bondsblad Het Anker verboden, in 1904 wordt de Bond zijn rechtspositie ontnomen en regelmatig worden bestuursleden ontslagen. Toch kunnen de activiteiten doorgaan. Heimelijk blijft de Bond Het Anker financieren en verspreiden. De namen van bestuursleden worden geheim gehouden en ook zonder formele rechtspositie blijft de organisatie bestaan en in staat de activiteiten voort te zetten. Daarnaast bestaat er een confrontatie met de confessionele regeringspartijen. Zij nemen aanstoot aan de zedeloosheid op de vloot die zich onder meer manifesteert in veel voorkomend bordeelbezoek en geslachtsziekten. De marine kiest voor de invoering van profylactische middelen, maar de confessionele partijen dwingen de marine in 1908 tot het verbod hiervan en reglementaire maatregelen zoals een nachtelijk passagiersverbod. Vanaf 1910 stelt de regering vlootpredikanten aan om de moraal te verbeteren, maar een onderzoek van de Bond leert in 1912 dat 99 procent van de schepelingen de verplichte godsdienstoefeningen aan boord overbodig vindt. Een aantal officieren heeft begrip voor de klachten van matrozen over het verbod op het nachtelijk passa-

gieren. Hetzelfde jaar besluit admiraal F. Pinke in Indië de oude passagiersregeling te herstellen en omdat het aantal geslachtsziekten stijgt, voert de marine in 1914 de profylactische middelen weer in.

Boeiende sociale geschiedenis

Van de Worp's schrijfstijl is levendig en plezierig. De hoofdstukken zijn thematisch opgezet en dit brengt structuur in de beschreven mechanismen en factoren. Het is een boeiende sociale geschiedenis. Op een interessante wijze komt naar voren dat technische innovaties en een meer hoogwaardige scholing weliswaar een rol spelen, maar dat veranderingen rond de eeuwwisseling vooral tot stand komen als een gevolg van organisatievorming en beïnvloeding door de Matrozenbond

van maatschappelijke actoren zoals andere bonden, media en politici. De matrozen lopen hiermee vooruit op de officieren die later onder meer via organisaties als Onze Vloot de publieke opinie en politici gaan beïnvloeden.

De auteur ziet zijn onderzoek als een vervolg op Ben Schoenmakers studie *Burgerzin en soldatengeest* over civiel-militaire verhoudingen tijdens een vergelijkbare periode. Terwijl Schoenmaker zich vooral op de officieren richt, belicht Van de Worp het matrozenperspectief. Tegelijkertijd is het boek ook te zien als een voorloper van de studie *Overstag en toch op koers* van Egmond van Rijn, die het personeelsbeleid van de marine vanaf 1945 beschouwt. Dit markeert de leemte die nu bestaat

voor de periode 1914-1945, een periode die een volgend sociaal-historisch onderzoek verdient. Van de Worp onderzoekt in zijn studie de eerste twee fasen van het emancipatieproces, te weten de 'bewustwording' en de 'organisatie', maar de laatste twee fasen, 'resultaten' en 'voltooiing', blijven nog buiten beschouwing. Van de Worp beschrijft een latente crisis, ofwel een tikkende tijdbom, die pas in 1933 met de munterij op de Zeven Provinciën echt explodeert en tot meer fundamentele hervormingen leidt. De Eerste Wereldoorlog zou in dat opzicht niet zozeer als het einde, dan wel als het middelpunt van een transformatieperiode gezien kunnen worden. ■

KTZ drs. Henk Warnar, NLDA

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog.

U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureau-redactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

